

ETNOGRAFYA ve FOLRLOR ARAŞTIRMALARINDA METOD

Kemal GÜNGÖR

Etnoğrafya ve folklor mahsulleri, doğru ve sistematik olarak tesbit ve tetkik edildiği zaman ait oldukları milletin benliğini, karakterini, düşünüş tarzını, zevk ve duygularını kısaca, milli ve sosyal bünyesini belirten en veciz belgeler vasfını kazanırlar.

Zira, etnografya ve folklor, milletlerin temel unsuru olan halklarının kültürünü yâni, ananevi ve maşeri varlığını yaşatan maddi ve manevi hayatına ait tezahürleri tetkik eder.

Bunun içindirki milletler milli servet gözüyle baktıkları etnografya ve folklorlarına büyük önem vermekte, bunları ilmi usullerle müze ve arşivlerinde toplamakta, daha mühimi, milli kültür ve san'atlarını yapısında harç olarak kullanılmaktadır.

Bu sahada İsveç, Norveç, Finlandiya, Almanya, Fransa, Japonya, Romanya, İtalya, Portekiz, İspanya ve Yugoslavya çok çalışmış; bu yönden kurmuş oldukları tesisler ve faaliyetler sayesinde memleketlerine büyük ölçüde (maddi, manevi) fayda sağlamışlardır.

Bize gelince; tarih ve medeniyet bakımından emsalsiz bir maziye sahip olan Türk milletinin ahfadı olan halkımızın kültürü şüphesiz çok zengindir.

O halde, milli varlığımızın tapu senedi mahiyetinde olan etnografya ve folklor malzemesini, milli birlik ve dayanışma, gelecek nesillerin terbiyesinde, milli kültür ve san'atımızın yapısında harç olarak kullanmak, iç ve dış turizm sahasında faydalanmak üzere-sür'atle-hususiyle fen ve tekniğin dev adımlarıyla geliştiği, mesafelerin ortadan kalktığı bir devirde ilmi

usullerle toplanarak milli müze ve arşivlerimizde değerlendirmeliyiz.

Görülüyorki bu kadar önemli ve milli bir davanın tahakkuku, sahip olduğumuz etnografya ve folklor malzemesinin ilmi usullerle toplanmasına ve değerlendirilmesine bağlıdır. Bunun için etnografya ve folklor araştırmalarında metod çok önemlidir.

İşte bu yazıda etnografya ve folklor araştırmaları yapılırken gözönünde bulundurulması gereken usul ve esasları kısaca, bu ilimlerin metodlarını inceleyeceğiz.

Etnografya ve folklor'un mevzuları mâşeri psikoloji'den neş'et eden halk hayatının maddi ve manevi tezahürlerini teşkil ettiğine göre bu mevzuların tetkikinde de psikoloji ve sosyoloji ilimlerinin metodlarından faydalanması tabiidir. Binaenaleyh, metod umumiyetle müşahade ve tasvir olacaktır.

Bütün müsbet ve içtimai ilimlerde olduğu gibi etnografya ve folklor da doğru müşahade ve iyi tasvir edilmiş malzemeye istinad etmek zorundadır. Bu tarzda toplanmamış bilgi ve malzemenin ilim yönünden hiç bir kıymeti olamaz.

Halk hayatının müşahade ve tavsifi sanıldığı kadar kolay değildir. Basit ve önceden bilinir fikrine saplanmak hatâdır. Bilâkis her içtimai olay gibi etnografya ve folklor mahsullerinin doğru ve sıhhatli olarak tesbit edilebilmesi için dış görünüşlerinin tamamen aksine mudil, tefrik ve temyizi oldukça güç olaylar olduğu gözönünde tutularak derleyicinin bilgili, metod ve psikoloji'ye vakıf olması icap eder.

Bazı olaylar vardırki günlük hayatımıza karışmış olduklarından hergün gördüğümüz, yaşadığımız bu olayların varlığını büyük bir dikkat sarfetmeden tefrik etmek çok güçtür; böylece pek çok olay müşahademizden kaçabilir. Bu itibarla evvelden hazırlıklı olmak, tecrübe edilmiş ilmî metodlara riayet etmek icap eder. Bu hususta baş vurulacak ilk vasıta, iyi hazırlanmış anketlerdir. Yukarıda işaret edildiği üzere bahis konusu mevzuların tesbiti için müşahade ve tavsif daima soruşturma metoduyla beraber kullanılmalıdır.

Anketin (Araştıracının ya doğrudan doğruya kendi soruşturması yahut da bir vasıta kullanarak bilgi edinmesinin) müsbet ve faydalı olabilmesi için bu işin tecrübeli, ehil kimseler tarafından ilmi usullerle hazırlanmış ve bilgisine baş vurulacak muhatabın iyi seçilmiş olması lâzımdır. Bu da, şüphesiz anketçinin bilgi, tecrübe ve en mühimi psikolojiye vukufu ile mümkündür.

Bu itibarla etnografya ve folklor tetkikleri yaparken dikkat edilmesi gereken hususlarla bir araştırmacı (etnografya) bulunması gereken vasıfları belirtmek yerinde olacaktır.

Etnografya ve folklor tetkikleri yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar :

I. İlk iş, mevzuun seçilmesi, yani etnografik ve folklorik unsurların tâyin edilmesidir. Etnografya ve folklor'un tetkik sahasına giren mevzular tâyin edilirken nazarı itibara alınması gereken en en mühim husus, etnografik ve folklorik unsurların sarîh olarak tesbit edilmesidir.

Etnografik ve folklorik eserler, şüphesiz halka âittir. Halka ait olan bu unsurların en bâriz özellikleri de anonim ve kolektif olmalarıdır. Bu özellikler etnografya ve folklor'un aynı zamanda müşterek vasıflarıdır.

Şimdi her ikisi de halka ait kültür kalıntılarını inceleyen bu ilimlerin tetkik ettikleri mevzu'ları gözden geçirelim :

Etnografyanın tetkik sahasına giren mevzular nelerdir?

Etnografya herşeyden evvel maddî medeniyet mahsulleriyle iştigal eder. Fakat aynı zamanda onların yaratılmasında âmil olan vakıaları, rol itibariyle merbut buldukları içtimai ve dini tezahürleri de tetkik eder. Çünkü etnografyanın tetkik sahasına giren öyle maddî kalıntılar vardır ki dinî ve sosyal olaylarla sıkı sıkıya ilgilidir.

Meselâ bir şifa topuzu, basit bir ağaç parçası olmakla beraber kullanılışı ve rolü itibariyle dinî ve sihrî bir takım meselelerde irtibatı vardır.

Binaenaleyh, şifa topuzu'nun sadece maddî cephesini değil, onunla ilgili dinî, sihrî inanış ve tatbikatı da tesbit etmek icabeder.

Etnografya'nın tetkik sahasına giren mevzuların tesbitinde ilim adamları arasında bazı görüş ayrılıkları olmuşsa da artık bugün etnografyanın tetkik edeceği mevzular şu şekilde tesbit edilmiş bulunmaktadır.

1. Yerleşme - mesken.
2. Beslenme ve besin.
3. Giyim. Elbise, süs ve süslenme, aygıt ve malzemesi.
4. Halk tekniği, zenaat ve âletleri.
5. Av - avcılık (Kara deniz avı) alet ve silahlar.
6. Ziraat ve âletleri.
7. Toplu yaşayış, törenler ve eğlenceler.
8. Umumi faaliyetler.
9. Güzel sanat mahsulleri.
10. Dinî, sihrî, hukukî örf, teamül ve bunlarla ilgili malzeme, belge ve araçlar.

Bu kadroya girecek maddelerin tesbitinde esas, etnografik eserlerin karakterlerinin (vasıflarının) tâyin edilmesidir. Etnografik eserler hakkında halka ait yani halkın kendi kaabiliyet ve tekniğiyle meydana getirdiği yahut atalarından intikal eden gelenek ve göreneklerle yapılabilen nesnelere olup gerek zevk gerek özellikleriyle toplumun kendine mal ettiği mahsullerdir.

Etnografik eşyanın mutlaka güzel ve nâdir olması da icabetmez. Etnografik eserlerde estetik değerden ziyade muayyen bir medeniyeti belirtecek belge hüviyetini haiz olup olmadıkları aranır. Meselâ, bir gergef tahtasının (nakış işlemeye mahsus ağaçtan 4 çıta) bir medeniyeti elmas, altın işlemeli bir eşyadan daha iyi karakterize edeceği şüphesizdir.

Kısacası bir cemiyeti toptan, en iyi ifade eden eşya ve onun medeniyetini aksettiren eser etnografik eserdir.

Bu sahada tetkik yapacakların tanımış otoriterlerin etnografik mevzuları ilmi bir şekilde tanzim ve tasnif ederek meydana getirdikleri plânları gözden geçirmeleri çok faydalı olur.

Bu meyanda Buschan¹ın "Resimli Kavimler Bilgisi" adlı eserinde tatbik ettiği plân, Blau²un "Yurt araştırması öğretmenlerinin bilgilerini artırmaya yarayan makaleler" adındaki eserinde verdiği plân, R. Andrée³nin "Brauschvige halk bilgisi" adındaki eserinde takip ettiği plân ve 1931 yılında Paris Etnografya müzesi ile Dakar - Cibuti ilim hey'etinin müştereken yayınladıkları "Etnografya malzemesi toplayıcıları için rehber"⁴ de verilen kadro ile Maus⁵un "Etnografya el kitabı"nda verdiği şema ve bizim⁶ hazırlayıp "Türk Yurdu"nda neşrettiğimiz etnografyanın tetkik sahasına giren mevzuların tam ve tafsilâtlı plânı sağlık verilebilir.

Folklorun tetkik sahasına giren mevzulara gelince;

¹ G. Buschan-Illustrierte Völkerkunde. Stuttgart, 1922-1926, s. Bd.

² J. Blau Dr. -Heimatforcher, Schriften für schrefortbildung. A. Haase.

³ Richard, Andree, Braunschwiger Volkskunde, 1931. Leipzig.

⁴ Instruction sommaire pour les collecteurs d'objets ethnographiques, Paris, 1931.

⁵ Marcel Maus, Manuel D'ethnographie. Payot, Paris-1947.

⁶ Kemal Güngör, Etnografya ve folklor'un mevzuları, Türk yurdu. Sayı. 273.

Folklorik mevzular da tabiatıyla herşeyden evvel halk âittir. En bâriz hususiyetleri de anonim ve kollektif olmalarıdır. Folklor mevzuları umumiyetle kuşaktan kuşağa, şifahi olarak intikal eder. Bu itibarla folklorun tetkik sahasına giren mevzular ilkin çok tahdit edilmişti.

Önceleri, yalnız efsaneler, hikâyeler, türküler, mâniler, atasözleri gibi bugün folklorun bir kolu olan halk edebiyatına ait mevzulardan ibaretti. Sonraları gelenekçiler meraklarını şifahi olarak nakledilen örf ve âdetlere hatta itikatlara kadar genişlettiler. Yavaş yavaş halk tabipliği, cerrahlık ve sıhhi teknik folklor'un kadrosu içine alındı. Daha sonraları şifahi tezahürlerle halk hayatının bütün safhalarına tekabül eden çocukluk, gençlik, evlenme, ölüm gibi âdet ve gelenekler, bayramlar, törenler, halk teknikleri ve bilgileri folklor'un tetkik sahasına ithal edilmiş bulunmaktadır.

Netice, folklor'un mevzu'unu en son neşriyata dayanarak şöylece hülâsa etmek mümkündür:

Her türlü törenler, oyunlar, raks ve müzik, halk kültü ve ziyaretler, av zenaat ve halk tekniği, halkın bizzat yarattığı veya atalarından intikal suretiyle devam ettirdikleri müesseseler, örf, âdet, nihayet halkı yüksek tabakadakilerden ayıran duyuş ve ifade tarzlarının hey'eti umumiyesi.

Görülüyorki folklor'un tetkik sahasına göre mevzular da oldukça zengindir. Folklor'un tetkik edeceği mevzulara da itiraz edenler olmuştur. Bazıları (Şimali Avrupa ve Amerikan folklorcuları) folklor'un yalnız şifahi konularla yetinmesi fikrini hatta bu düşünce ile folklor'a manevi etnografya adını vermektedirler.

Bazıları da (Alman, İtalyan ve Fransız folklorcuları gibi) manevi ve şifahi mahsullerle birlikte anonim ve kollektif karakter taşıyan yâni, folklorik olan madî ve manevî bütün tezahürlerin folklor'un sahası içinde tetkik edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

Bu görüşü müdafaa eden müelliflere¹ göre bu, etnografya ve folklor gibi halk hayatını tetkik eden iki ilmi mevzularını tefrik ederken bir kolaylık olarak düşünülebilirse de böyle bir kolaylık uğruna, halk hayatının folklorik çehresini parçalamanın doğru olmayacağı fikrindeyiz. Meselâ bir halk türküsünü tesbit ederken o türkü'yü söylerken çalınan kaval-sırf-maddî unsurdur, diye tetkik dışı mı bırakılacaktır? Elbette böyle bir şey yapılamaz. Mes'ele yukarıda belirtildiği gibi folklorik unsurların karakterini bilmek ve tesbit etmektir.

Folklor'un tetkik sahasına göre mevzuların tesbit ve tâyininde de etnografya konusunda yaptığımız gibi bu alanda çalışan değerli ilim adamlarının tecrübe edilmiş tetkik plânlarını gözden geçirmenin yerinde olacağı kanaatındayız.

Bu meyanda Sebillaut² nun "Fransa Folkloru" isimli kitabında verdiği kadro, Mrs. Burn³ nün "folklor el kitabı"nda tesbit edilen kadro ile Alman halk bilgisi cemiyetinin himayesinde intişar eden "folklor bibliyografyası"nda, Krayer⁴ in kadrosu, K. Krohn⁵ in "folklor tetkik metodu" adlı eserinde, Van Gannep⁶ in "folklor kitabında", Saintyves⁷ in "folklor el kitabı"nda zikredilen plânlar, bu alanda çalışanların metot bakımından istifade edeceği örnekleridir.

Fakat, bütün bu örnekleri metod bakımından incelemeğe değer örnekler olarak kabul etmekle beraber, memleketimiz için olduğu gibi tatbik etmenin imkânsız-

lığını düşünerek bütün bu örnekleri de gözönünde tutarak memleketimizin şartlarına göre hazırladığımız⁸ "folklorun kadro" plânının bu sahada çalışanlar için faydalı olacağı ümidindeyiz.

2 — Etnografya ve folklor mahsülleri ni tesbit ederken dikkat edilecek noktalardan biri de bunların olduğu gibi nakil ve tesbit edilmeli yani eserlerin gerek mahiyetlerinin gerekse ifade tarzlarının mahalliliği muhafaza edilmelidir. Bu tasvir ve tavsif işinde olduğu gibi tesbit hususunda, hususiyle, isimlerin yazılışında halkın telâffuz tarzı ve söyleyiş özelliklerini aynen muhafaza etmek bakımından çok önemlidir. Eğer kelimelerin bu şekilde yazılmasına imlâmız kafi gelmezse fonetik alfabenin yardımına başvurmak lâzımdır. Keza halkın ifade şekilleri ve eşyanın isimleri kendi asıl hüviyetleri ile iyice anlaşılmadığı takdirde olduğu gibi yazıldıktan sonra mukayese yoluyla izahları yapılmalıdır.

3 — Bazı tekerleme, hiciv ve küfürlerde geçen, genç neslin terbiyesi üzerinde kötü tesir yapacak olan galiz ve müstehcen kelimelerin onların anlamıyacağı, bizim için ölü ilim dili haline gelmiş olan Osmanlıca karşılıkları ile (Arap harfleriyle) yazılması doğru olur. Bu husus batı medeniyetine dahil memleketlerde bu çeşit kelimeler ters yazılmak suretiyle ilk nazarda gözden uzak tutulmaktadır*.

4 — Etnografya ve folklor araştırmalarında dikkat edilecek noktalardan biri de araştırmanın mutlaka muhitinde yapılması zaruretidir. Kulaktan dolma veya o muhitten uzakta kalmış olan, hüviyeti meçhul şahıslardan yapılacak derlemeler daima hatalı ve noksan olur. Bunun için derleyicinin mutlaka tetkik edeceği muhite gitmesi veya oradan gelen şahsı veya muhitin hususiyetini karakter

¹ P. Saintyves, Manuel de folklore, Paris, 1936 16.

² P. Sebillaut, Folklore de France. Paris, 1907.

³ Mrs. A-S. Burn The handbook of folklore, London, 1914.

⁴ Krayer, E. Hoffmann, Volkskundliche Bib-Bibliographie, im Auftrage des Verbandes Deutscher Vereine für Volkskunde.

⁵ Kaarle Krohn, die Folklorische Methode Leipzig, 1917, Oslo, 1926.

⁶ Van Gannep, A, Le folklore, Paris, 1924.

⁷ — Saintyves, P., Manuel de Folklore. Paris, 1936.

⁸ Kemal Güngör-Türk Yurdu sayı, 274.

* Ölü dillerden Yunanca veya Lâtince yazılmak suretiyle halledilmiştir.

ve orjinelliğini muhafaza eden şahıslardan faydalanması zaruridir.

5 — Etnografik ve folklorik unsurların tabii şekilde tesbit edilebilmeleri için olayların sun'î olarak değil, kendiliğinden ve tabii olarak vukuu ve icrasını beklemek icabeder. Meselâ, bir düğün törenini tetkik ederken menkulât veya bazı kimselerin hafızalarına güvenerek ortada düğün olmadığı halde alelusül bir tertip yapılması yahut rivayetleri olmuş gibi nakletmek çok hatalıdır. Ancak gerçek bir düğün törenini beklemek onu tabii oluşu içinde bütün safhalarına (Olup bitenleri) iyi kötü diye ayırmadan ve en küçük teferruatı bile ihmal etmeden, olduğu gibi tesbit etmek icap eder.

6 — Aynı cinsten olayların varyantları çok ehemmiyetsiz bile olsa tesbit edilmelidir. Hatta aynı olayın başka yerlerde veya aynı yerdeki çeşitli tezahürleri ve icra şekilleri ayrı ayrı gösterilmelidir.

7 — Aynı mevzuları kaabil olduğu kadar geniş saha dahilinde araştırmak lâzımdır ki yayılış alanı tesbit edilebilsin. Meselâ gelinin ata binişi olayı gibi. Gelin Anadolu'da-yakın zamanlara kadar-her yerde ata bindirilerek götürülür; amma bazı yerlerde erkeğin babası veya yakınlarından bir erkek, bazı yerlerde de kızın babası veya yakınları bindirir ve atın başını çeker. Bütün bunların dikkatle tesbit edilmesi lâzımdır.

8 — Etnografik ve folklorik unsurların icadı (menşe'i ve doğuşları) ve pirleri hakkında söylenen rivayet, efsane ve menkibeler ihmal edilmemelidir.

9 — Yapılışı muayyen bir âileye veya şahsa münhasır eser ve san'atların bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır. Etnografik ve folklorik malzeme arasında dinî ve ya sihrî değer taşıyanların bulunup bulunmadığı ve fonksiyonlarının ne olduğu belirtilmelidir.

10 — Etnografik ve folklorik unsurları meydana getiren âmiller, iptidai maddeler, formül ve teknikleri, hususiyle eşya-

nın yapılış safhaları ve kullanıldıkları yerler ayrı ayrı tesbit edilmelidir.

Meselâ bir kilimi ele alalım:

Kilimin dokunduğu tezgâh, ipliğin hazırlanması, boyanması, renkleri ve motiflerinin seçilmesi (bu hususta kilimin kullanış yeri mühim rol oynar) dokunuş şekli, kimlerin dokuduğu, zamanı, muayyen şahısların dokuyuşları arasında fark olup olmadığı, tamamlanışı, ilk kilim dokunduğunda yapılan tören, ilk dokunan kilimin tercihan nasıl ve nerede kullanıldığı tesbit edilmelidir ki o kilimi dokuyan bölge ve insanların kültür bakımından yeri ve karakteri tâyin edilebilsin.

11 — Bilgisinden istifade edilebilen şahsın hüviyeti (yaşı, adı, doğum yeri, medeni hali, tahsil durumu) şahsiyeti ve adresi tesbit edilmelidir.

Şimdi de etnografya ve folklor araştırmacılarının iktisab etmesi gereken vasıfları ve dikkat etmesi gereken hususları inceleyelim :

1 — Etnografya ve folklor araştırmacısı mevzuu ve muhatabı (bilgi alacağı şahsı) iyi seçmesini bilmeli. Önüne gelen şahsa herşeyi sormamalıdır.

Binaenaleyh, şahsa, zamana ve hatta muhatabının hâleti ruhiyesine göre hareket etmesi icabeder. Kısaca, araştırmacı psikoloğ olmalıdır.

2 — Araştırmacı her şeyden evvel bir hâkim mevkiinde olduğunu unutmamalıdır. Yâni müşahede ve tesbit ettiği mevzular kendi anlayış veya inanışına uysun veya uymasın hislerini ifadeden kaçınmalıdır.

3 — Etnografya ve folklor araştırmacılarının tetkik edeceği muhitin insanları ile iyi anlaşması, onların samimiyetini kazanması şarttır. Öyle ki araştırmacının, muhitin âdet, an'ane ve özelliklerine hulûl edebilmesi için onların hayatını yaşaması iktiza eder.

4 — Araştırmacının tetkik ettiği muhitin lisanını, mahallî söyleyiş şekilleriyle çok iyi bilmesi lâzımdır. Mahallî lisanı bütün incelikleriyle bilmeyen bir araştı-

cının müşahede ve tetkikleri daima noksan ve hatalı olur.

5 — Araştırmacı, tetkik ettiği mevzuların tesbit ve tavsifinin takviyesi hususunda fotoğraf, kroki, film, hatta modelajdan faydalanmalıdır.

6 — Araştırmacı tetkik ettiği mevzu ve muhatabının durumunu gözönünde bulundurarak, yerine göre en uygun metot ve hareket tarzını seçmesini bilmelidir.

7 — Etnografya ve folklor mevzularını tetkik eden bir araştırmacı tavsiflerinde tamamen objektif olmalıdır. Tesbitlerini şahsî fikir ve inanışlarından uzak tutmağa mecburdur. Meselâ; falcılığı tetkik eden bir araştırmacı bunun batıl olduğu fikrini söylediği veya bu anlayışta olduğunu his-

settirdiği an bitaraf ve doğru bir müşahade tesbitinden mahrum kalır.

8 — Araştırmacı herhangi etnografik ve folklorik unsuru târif veya tasvir ederken ifadesi çok vazih ve o nesneyi, her yönden tam olarak belirtecek tarzda olmalıdır.

9 — Halk hayatının etnografya ve folklor'un tetkik sahasına giren olaylarını tefrik ve temyiz edebilmek için araştırmacının bu alanda neşredilmiş manüelleri okuması, mevzu ve muhite göre bir plân çizmek suretiyle hazırlıklı bulunması, başka bir deyimle bu sahada bilgi sahibi olması iktiza eder.

Kısaca, Etnografya ve folklor mevzularının ilmî olarak tesbit ve tetkik edilebilmesi ancak araştırmacının ehliyetine, dirayetine ve ilmî vukufuna bağlıdır.